

voegd al of niet uit eigen koker. Het merkwaardige is dat er een zekere overeenstemming bestaat tussen de vijf verschillende continuaties die dr. Bruch als Bijlagen afdrukt. Drie daarvan waren nog onuitgegeven en vooral een vrij groot stuk lopend tot 1393 is niet onbelangrijk. De uitvoerigste continuatie, de zogenaamde 'Vermeerderde Beka', die Bruch liever 'Nederlandse Beke' noemt, is daar niet bij. Er bestaat al een uitgave van in Matthaeus' *Analecta*, maar willen we een inzicht krijgen in de laat-middeleeuwse historiografie in Holland, dan zou ook daarvan alsmede van andere geschiedschrijvers kritische uitgaven, liefst even voortreffelijk als de onderhavige, moeten verschijnen. Blijkens het jaarverslag 1973 van de RGP is dr. Bruch inmiddels begonnen met het werk aan deze middeleeuwse vertaling. Het werk daaraan zal hopelijk minder tijdrovend zijn dan dat aan de uitgave van Beke zelf, hoewel het aantal handschriften tamelijk groot is. Daardoor zullen we nog meer inzicht krijgen in de ontwikkeling van de Hollandse historiografie, die beginnend met de *Annales Egmundenses*, via *Chronicon Egmundanum* Melis Stoke, Wilhelmus Procurator, Beke en zijn *continuatores* en bewerkers, Theodericus Pauli en Johannes à Leydis uitmondt in de Divisiekronek, waarin het beeld gefixeerd wordt. Men zal dan kunnen zien wat iedere geschiedschrijver, werkend met dezelfde bronnen en gegevens er telkens van maakt en zo een beter inzicht krijgen in de intellectuele geschiedenis van Holland in de late middeleeuwen. Er moeten dan nog wel nieuwe uitgaven komen van heel wat werken, want van vele bestaan slechts onkritische uitgaven. Dat dr. Bruch het lastigste werk, dat hiervoor moet worden gedaan, tot een lofwaardig einde heeft gebracht, is hopelijk duidelijk geworden uit deze recensie.

H. P. H. Jansen

C. G. M. van Dijck, *De Bossche Optimaten. Geschiedenis van de Illustere Lieve Vrouwebroederschap te 's-Hertogenbosch, 1318-1973* (Dissertatie Utrecht; Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 1973, xxxii + 499 blz.).

De Bossche Illustere Lieve Vrouwebroederschap is in de geschiedenis der Nederlanden een uniek verschijnsel, waarvoor in onze streken geen vergelijking gemaakt kan worden. Na bijna honderd jaar heeft deze broederschap opnieuw een geschiedschrijver gekregen, die onder andere omstandigheden kan schrijven dan zijn voorganger. Hezenmans immers publiceerde in 1876 over de broederschap in het tijdschrift van het katholieke reveil: *Onze Wachter*. En dat werd een verhaal van niet alleen romantische, maar vaak ook polemische strekking. In 1925 heeft Oldewelt de oudste rekeningen uit het nagenoeg intacte broederschapsarchief uitgegeven, Smijers en Vente bestudeerden al hetgeen op de muziek betrekking had, terwijl pater Gerlach OFM Cap in het archiefmateriaal gegevens over Jeroen Bosch verzamelde.

Schrijver signaleert de moeilijkheden bij het in één boek beschrijven van de geschiedenis van deze broederschap, waaraan men beter twee of drie aparte studies zou kunnen wijden. Allereerst is daar de veelzijdigheid van de geschiedenis, die zowel spirituele als zeer materiële aspecten vertoont. Maar bovendien bestaat de huidige broederschap uit een kleine en zeer selecte samenstelling, waarvan de helft katholiek en de helft protestant is en die in haar activiteiten nog maar weinig gemeen heeft met de oorspronkelijke opzet:

er worden geen regelmatige liturgische diensten meer gevierd, de leden zijn geen clerici, de eigen kapel bestaat niet meer, devotionele vormgeving en armenzorg zijn tot loos ritueel verstarde. Slechts de naam vertoont nog een zekere gelijkenis met de oorspronkelijke gedachte (2).

RECENSIES

Het breekpunt lag in de jaren na de inname van 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik: in 1642 kwam er een nieuw reglement.

Overigens was er in de jaren na 1518 reeds een eind aan de allergrootste bloei gekomen. Met deze jaartallen 1518 en 1642 is tevens de hoofdingeling van het boek gegeven. En het ligt voor de hand, dat aan de periode tot 1518, de periode van opkomst en grootste bloei, de meeste aandacht (187 van de 400 pagina's tekst) werd geschonken. Als Maria-broederschap stond de Bossche in onze gewesten beslist niet alleen, toen ze in 1318 werd opgericht. Maar alleen van de Bossche broederschap is de geschiedenis bijna op de voet te volgen, dankzij de constante zorg voor het eigen archiefmateriaal en ook het toeval dat noch brand noch oorlog de oorkonden en rekeningen hebben getroffen.

Doordat de broederschap het 'organisatorisch kader van een devotie' vormde, ontwikkelde zich het verschil tussen een kerngroep van 'gezworenen' (40 à 50 clerici) en de buitenleden, waarvan het aantal in de vijftiende eeuw zeer sterk toenam tot zelfs bijna 600 nieuwe inschrijvingen per jaar omstreeks 1500. De ledenlijsten bevatten zo'n 100.000 namen, daarbij na 1430 steeds meer namen van buiten de Bossche Meijerij, ook uit Rijnland-Westfalen en de Hanzesteden. In de bijlagen wordt onder andere een overzicht gegeven van die nieuwe inschrijvingen per jaar, en ook van de plaatsen waar het voor de broederschap lonend was om procuratoren te hebben.

Het bronnenmateriaal verklaart, waarom over de lidmaatschappen en de financiële grondslag van de broederschap, over de gebruikte voorwerpen en de extra processies meer bekend is dan over de details van de 'gewone' liturgie en vroomheidsvormen. Er zijn trouwens van Den Bosch geen onorthodoxe of anderszins verdachte geestelijke stromingen uitgegaan. Een devotie die 'gewoon middeleeuws' was, doet archiefstukken ontbreken die men wel kan verwachten, wanneer de aard van de vroomheid een omstreden zaak geweest zou zijn. De liturgie wordt daarom vooral zijdelings grijpbaar, in de inrichting en reparaties van de kapel, in fundaties en begrafenisrechten, in kleding van de broeders en van de celebranten, in de zorg voor de muziek en het orgel, in de organisatorische rompslomp rond de processies, in de aflaten (met name die van 1518 waarmee de auteur het eerste deel afsluit).

Deel B: 'Stabilisatie en crisis 1518-1629' (191-314) heeft in hoofdzaak dezelfde opzet als het eerste deel: de organen van de broederschap, de kapel, de eredienst en de armenzorg, en de (toenemende weelde van de) maaltijden. Schrijver onderzoekt de oorzaken van het teruglopen van de aanmeldingen van nieuwe leden. Die teruggang lijkt eerder te wijten aan de politieke en religieuze spanningen die de intensivering van verre relaties bemoeilijkten, dan dat de Mariale devotie zelf in de Nederlanden zou zijn teruggelopen. De auteur is overigens zeer voorzichtig in zijn oordeel, maar ook andere 'contacten op afstand' nemen in die tijd af ... Als men dichter bij Den Bosch komt, blijven de aanmeldingen van nieuwe buitenleden doorgaan tot na 1570. Een keerpunt is wel 1566. De tweede Bossche beeldenstorm treft ook de broederschapskapel, waarbij de vernieling van het orgel duidelijk een particuliere wraakneming is van een vroeger ontslagen zanger ...

In het derde deel worden zeventig van de negentig pagina's besteed aan de discussies na de omzetting van de broederschap (1642-1646). Predikanten hadden immers liever gezien, dat de broederschap geheel verdwenen was ... Daarna zijn goed twintig bladzijden voldoende voor de resterende ruim drie eeuwen, want over die eeuwen valt maar weinig te vermelden. De voortaan paritair uit katholieken en protestanten samengestelde Sociëteit van Bossche Optimaten had de jaarlijkse maaltijd - de vóór 1629 steeds verder uitgedijde aangename bijkomstigheid - als belangrijkste gezamenlijke activiteit overge-

houden, terwijl de proosten bepaalde inkomsten aan het vroegere stiefkind 'armenzorg' konden besteden. De omvang van die armenzorg loopt overigens in de achttiende eeuw terug.

De rekeningen vertellen niet, waarover men aan tafel sprak, zodat in de beschrijving van drie eeuwen geschiedenis maar weinig weerslag te bespeuren valt van hetgeen zich in de Nederlanden en meer algemeen West-Europa afspeelt. Overigens ontbreekt ook de vraag naar dat 'waarover spraken zij' bij de auteur, die het overigens in de twee eerste delen gemakkelijker had, de algemene historische achtergrond in zijn beeld te betrekken. Toen waren er bij voorbeeld extra processies bij feestelijke of droevige gebeurtenissen, op eigen initiatief of op bevel (zoals dat van Parma in 1588). We lezen over maatregelen tot versobering in moeilijke tijden en veiligheidsmaatregelen in woelige tijden, omdat zo'n processie met toeloop van heinde en ver als dekmantel voor andere activiteiten gebruikt kon worden enz. enz.

Na 1642 was de broederschap ook geen broedplaats van de oecumene, zoals auteur vanuit de huidige situatie misschien had gehoopt. Het laatste hoofdstuk over de periode na 1646 gaat onder de titel: 'Oecumene tegen wil en dank'? Een en ander verbaast minder vanuit het verleden, dan achteraf vanuit 1973 gezien. Immers het was eerder de maatschappelijke betekenis van het lidmaatschap dan het evangelie en de vroomheid, die het genootschap bond. Pogingen om aan de samenhang ook liturgisch enige vorm te geven, hadden dan ook geen of kortstondig succes.

Het boek brengt, behalve het overzicht van archivalia en literatuur (xix-xxx) en overvloedige aantekeningen, een viertal afbeeldingen en een groot aantal bijlagen, alsmede een register op plaats- en persoonsnamen. Auteur is zich bewust, met dit boek het archiefmateriaal, met name ook het biografische en statistische, niet uitgeput te hebben. Een goede wegwijzer bij verder onderzoek, en ook bij de noodzakelijke vergelijking met andere (dan wel buitenlandse) broedersschappen, heeft Van Dijck ons zeker gegeven.

J. A. de Kok ofm.

Klaus Spading, *Holland und die Hanse im 15. Jahrhundert. Zur Problematik des Übergangs vom Feudalismus zum Kapitalismus* (Abhandlungen zur Handels- und Sozialgeschichte. Herausgeg. von der Hansischen Arbeitsgemeinschaft der Historiker-Gesellschaft der Deutschen Demokratischen Republik, XII; Weimar, 1973, xvi + 189 blz., DM21,-.).

Het is al meer dan veertig jaren geleden, dat Vollbehrr een kleine monografie wijdde aan *Die Hollander und die deutsche Hanse*, die in 1930 als *Pfingstblatt* van de 'Hansische Geschichtsverein' verscheen. Hoewel niet zonder verdienste was het toch een vrij oppervlakkig geschrift en het is daarom toe te juichen, dat opnieuw een Duits historicus, Klaus Spading, de verhouding van Holland en de Duitse Hanze behandeld heeft in een geschrift dat uitvoeriger is dan het voorgenoemde en dat zich bovendien tot de vijftiende eeuw beperkt. Het is daarbij een beschouwing, die uit de historisch-materialistische hoek komt, zoals reeds uit de ondertitel valt te bevroeden en die zich de vraag stelt, hoe de in de vijftiende eeuw groeiende superioriteit van Holland in zijn concurrentiestrijd met de Duitse Hanze, in het bijzonder met het Wendisch kwartier, te verklaren valt. Uiteraard wil de schrijver zich in zijn beschouwingen afzetten tegen de Duitse burgerlijke geschiedschrijving, eigenlijk nog meer dan tegen de Nederlandse, hoewel die aan hetzelfde euvel als de Duitse mank gaat. De schrijver deelt de behandeling van zijn onderwerp in vier hoofdstukken in. In het eerste worden de betrekkingen tussen Hanzesteden en Holland